

УДК 340.12

Савенко В. В., доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, к.ю.н., доцент

Соціальний капітал як онтологічна передумова виникнення та утвердження закону у правовому вимірі демократичного суспільства

У статті проаналізовано вплив соціального капіталу на виникнення та утвердження закону у правовому демократичному суспільстві. Обґрунтовано взаємозв'язок соціального капіталу із громадянським суспільством. Досліджено концепції соціального капіталу, його горизонтальний зв'язок із принципами побудови правовідносин між громадянами всередині суспільства.

Ключові слова: соціальний капітал, соціальні стосунки, громадянське суспільство, правовий закон, легітимність права.

В статье анализируется влияние социального капитала на появление и принятие закона в правовом демократическом обществе. Обоснованы взаимосвязи социального капитала и гражданского общества. Проанализированы концепции социального капитала, его горизонтальные взаимосвязи с принципами построения отношений между гражданами внутри общества.

Ключевые слова: социальный капитал, социальные взаимоотношения, гражданское общество, правовой закон, легитимность права.

The influence of social capital on the origin and strengthening of law in legal democratic society has been analyzed. The interrelation of social capital and civic society has been substantiated. The concepts of social capital, its horizontal connection with the principals of formation of legal relations between citizens inside a society have been researched.

Key words: social capital, social relations, civic society, legal law, legitimacy of law.

Постановка проблеми. У кожному суспільстві є цілий ряд неписаних норм та цінностей, які регулюють внутрішній характер його буття. В онтогенезі розвитку сучасного суспільства настає період, коли перевага у матеріальних благах як ознака соціального домінування, поступається місцем інтелектуальним. Сучасна інформаційна доба диктує нам чіткі умови існування, без усвідомлення яких адекватний суспільний розвиток унеможливується. Серед цих умов найголовнішою є наявність соціального капіталу як основи утвердження правового закону та інструменту управління суспільством.

Метою статті є дослідження впливу соціального капіталу на виникнення та утвердження закону у правовому демократичному суспільстві.

Стан дослідження. Концепція соціального капіталу знайшла відображення у працях П. Бурдьє, Дж. Коулмена, Р. Патмана, Ф. Фокуями; наукових дослідженнях українських учених: А. Колодія, А. Багнюка, Е. Гугніна, В. Чеака, О. Кіреєва, М. Лесечка, А. Чемериса, Ю. Савка, О. Сидорчука, В. Симоненка та ін..

Виклад основних положень. Вперше термін «соціальний капітал» було вжито американським дослідником Л. Дж. Ханіфаном (1916 р.) у значенні «обставин, що впливають на посвяченне життя кожної людини і спонукають її до виховання братерських почуттів, розвитку комунікативних здібностей та уміння контактувати в межах єдиного соціального простору» [1].

У науковий обіг категорія «соціальний капітал» увійшла в другій половині ХХ

століття завдяки працям П. Бурдье, Дж. Коулмена, Р. Патмана, Ф. Фукуяма. Звертаючись до проблеми прав людини у сучасному світі, ці дослідники дійшли висновку, що сучасна світова політика значною мірою ґрунтується на прагненні кожної людини до суспільного визнання яке не має жодного економічного підґрунтя [2, с. 212].

Зокрема, Дж. Коулмен, аналізуючи природу світового капіталу, стверджує що соціальний капітал, основу якого він становить, складається не з матеріальних заощаджень окремих громадян, а із їх «знань, навиків та здатності до соціалізації. По суті — це повноцінний «ресурс соціальних стосунків, їх мережа, що полегшує життєдіяльність індивідів завдяки формуванню взаємної довіри, взаємних забор'язань, формулюванню та утвердженню соціальних норм, утворенню асоціацій». [2, с. 26]. Р. Патман ототожнює «соціальний капітал» із «громадянським суспільством», яке, у свою чергу, визначає як сукупність громадянських цінностей, навиків та знань необхідних для консолідації демократії [1].

В контексті теми нашого дослідження особливий інтерес становить визначення «соціального капіталу», запропоноване Ф. Фукуямою. Визначаючи це поняття, як сукупність визначних певною групою людей суспільних норм і життєвих цінностей, що відкривають їм можливості до співробітництва Ф. Фукуяма наголошує, що «подібно до фізичного капіталу (землі, будівель, машин) та інтелектуального капіталу (вмінь і знань у наших головах), соціальний капітал теж створює цінності, а тому становить підґрунтя для національної економіки ... є необхідною передумовою для ефективного функціонування будь-яких її формацій, починаючи, від роботи бакалійної крамнички на розі до лобювання Конгресу чи виховання дітей. Індивіди збільшують свої сили і здібності, дотримуючись спільних правил (законів), які обмежують їхню свободу вибору, дозволяють їм спілкуватися з іншими та узгоджують їхні дії» [2, с. 21-22].

Основоутворюючою складовою соціального капіталу є його позитивна аксіологічно-екзистенційна значущість (цінність). Оскільки первісно соціальний капітал формується в межах окремих соціальних груп, то не всі його цінності витримають перевірку часом в аксіологічно-трансцендентному суспільному вимірі. Набуваючи соціальний досвід суспільство намагатиметься відшарувати деструктивні для нього елементи. По цій причині негативні явища однієї формації не обов'язково стануть надбанням іншої. Так, цінності мафіозного світу діють лише в середовищі його представників, і рідко коли виходять за межі свого суспільного утворення.

Історичний досвід доводить, що злочинність та соціальний капітал пов'язані між собою обернено-пропорційним зв'язком: чим більше цього капіталу має якесь суспільство, тим менше розвинуто у його середовищі є злочинність. Зокрема, Ф. Фукуяма, зазначає з цього приводу наступне: «спільноти мають як офіційні, так і неофіційні засоби утвердження норм і контролювання чи покарання відхилень. В ідеалі, найкращою формою контролювання злочинності є не великі і репресивні поліцейські сили, а суспільство, яке соціалізує своїх молодих громадян, щоб вони передовсім корились закону, а також скеровували порушників назад у головне суспільне русло за допомогою неформальних громадських засобів впливу, зокрема — навчання» [3, с. 36].

Роль навчання і прикладу старших у такій ситуації важко переоцінити, адже воно може мати такі віддалені наслідки, про які навіть не завжди можна з окресленістю говорити. На жаль, навчання, окрім позитивного значення, коли воно направлене на здійснення конструктивних змін, може мати також і негативний вимір, коли буде стосуватися пропагування антисоціальних ідеалів. Останнє може мати завульовану

форму. У цьому контексті цікавою є думка К. Бартола про те, що «кримінальна поведінка формується не обов'язково в результаті участі у злочині або контактів з «поганими компаніями» чи кримінальними елементами. Вирішальну роль тут відіграють нормативні значення, або визначення, а не контакти самі по собі ... кримінальна поведінка може сформуватись, навіть якщо взаємодія з кримінальними групами буде мінімальною. Наприклад, члени законослухняної групи – припустимо, батьки – можуть висловлювати, завуальовано або відкрито і прямо, судження про те, що обманювати – це нормально або те, що в цілому, чесних людей не буває» [4, с. 112].

Соціальний капітал відіграє велику роль у буттєвому вимірі демократичного суспільства. У великій мірі це пов'язане з онтологічною близькістю цінностей соціального капіталу, та демократичного суспільства, особливо в галузі визнання та дотримання особистісних прав і свобод громадян. Громадянське суспільство завжди асоціюється із цінностями розсудливості та толерантності, тому його члени з довірою ставляться одне до одного, визнають право інших громадян на власну думку, її озвучування та захист. В межах громадянського суспільства формуються громадянська добропорядність і громадянська позиція, які втілюються у понятті соціальний капітал. Отже, соціальний капітал можна вважати ознакою зрілості громадянського суспільства, засобом впливу на різні сфери суспільно-правового життя. Однак, інколи, ситуація доходить до парадоксу. Акцентування на правах особистості, як у першому, так і у другому випадках часто призводить не до зростання, а навпаки, до применшення значення суспільної складової людського існування. Це виражається у формі звичайного егоїзму по відношенню до всіх тих, хто перебуває за межами особистих інтересів конкретної особи. Як наслідок, у суспільстві з подібною доміантою створюється ситуація, коли відокремлені одні від інших громадяни живуть у суспільстві відчужено, не переймаючись долею одне одного. Парадокс у тому, що живучи відчужено, вони зберігають потребу у захисті своїх інтересів при цьому не бажаючи особисто долучатися до нього. У такому становищі, на думку П. Манана, існує два способи розв'язання проблеми: або роль керування спільними інтересами перекладається на державу, і в такому випадку громадяни погоджуються терпіти її «важку руку», або ж – рівні в усьому індивіди, опинившись у ситуації небезпеки, змушені будуть самотужки вирішувати спільні проблеми, і з цією метою самі вийдуть за межі свого приватного життя. Так сталося у Сполучених Штатах де самоврядування (self-government) зародилося тоді, коли у ньому виникла потреба, у невеличких громадах емігрантів, і людям доводилось опановувати мистецтво консолідації, яке так цінують демократичні народи [5, с. 193].

Різні способи організації та врегулювання правопорядку в межах демократичного суспільства реалізуються через розуміння суті правового закону.

Під правовим законом розуміють законодавчий акт, створений на основі принципу верховенства права, який має на меті своїм регулюванням забезпечити розвиток людини, громадянського суспільства і держави в правових межах [6]. В основу правового закону закладено принцип суспільної правосвідомості. Розуміння суті цього принципу особливого значення набуває у наш час, коли його змістові складові активно використовуються для обгрунтування легітимності дій влади та виданих нею законів [7].

Проблема легітимності правових законів була актуальною в усі часи розвитку філософсько-правового мислення. У кожному часі існували свої критерії, які у великій мірі були залежними від загального розвитку того чи іншого суспільства, від його пріоритетів та цінностей. Так, наприклад, у період античності важливим критерієм

право легітимності вважалось загальне благо та справедливість; у період середньовіччя, внаслідок значного впливу християнства на цілу епоху, — божественне право, погодження з яким створювало передумови для легітимізації прийнятих законів в іманентному вимірі. У наш час, час розвитку демократії та ліберальних цінностей центр ваги легітимізації позитивних законів зміщується у бік визнання чи невизнання тих цінностей, які стають фундаментом для побудови демократичного суспільства, для створення умов розвитку громадянського суспільства.

Феномен громадянського суспільства є черговим етапом прогресивного розвитку людської цивілізації. У великій мірі цей феномен пов'язаний із фактом усвідомлення цінності людини, важливості визнання її прав та свобод перед лицем, такої непропорційно великої відносно людини соціальної одиниці як держава. При зіставленні цих двох сутностей, на перший погляд, видається значна перевага останньої. Інколи така перевага може доходити до крайньої межі, як к це часто трапляється в окремих тоталітарних системах, де особистість нівелюється до гвинтика великого механізму, який у будь-який момент можна знищити і замінити на інший. Подібне насилля над людиною рано чи пізно призводить до феномену, описаного І. Львіним: «насилля не формує автономії душі, але залякує її та насичує злобою і ненавистю. Заляканий «не сміє» до тих пір, поки не насмілиться, а коли один раз насмілиться, то без перепон виляє свою злобу та реалізує свою ненависть. Насилля «примушує» людину, не висувуючи їй предметних переконань, і тому перемога його лише видима, означена приниженням душі» [8, с. 428]. Зрозуміло, що такий шлях відносин між державою та індивідом є тупиковим, оскільки не приводить до практичної реалізації екзистенційно-аксіологічних покликань людської особистості, а, навпаки, спонукає до руху у зворотному від прогресу напрямку. Власне, громадянське суспільство й покликане до того, щоб захищати природні права кожної особистості перед викривленою формою держави, яка у тоталітарному суспільстві перетворюється із посередника служіння суспільству в безособового деспотичного монстра.

Неефективним такий стан придушення людської гідності є і по відношенню до цілого суспільного виміру. Суспільство не може бути щасливим, окремо від своїх громадян. Така зневага до аксіологічно-трансцендентного виміру, вкоріненість у якому мають природні права людської особистості, є небезпечною. Саме тому тоталітарне суспільство вважається хворобливим, аксіологічно невідповідним перспективам існування більшості, проте утилітарно вигідне для тієї меншості, яка експлуатує її ресурси. «Індивідуальне забувається в деспотичному суспільстві. Такий спосіб правління не потребує доброчесності, більш того — вона небезпечна для правителя. Зрозуміло, що в цих умовах не культивується честь, гідність особи, мужність та інші загальнолюдські чесноти, оскільки безпека особи залежить від усвідомлення нею своєї мізерності» [9, с. 47].

Розвиток громадянського суспільства тісно пов'язаний із горизонтальним принципом побудови правовідносин між громадянами та рівнем розвитку соціального капіталу, як кореляту міри взаємодовіри, справедливості та рівності всередині суспільства.

Важливою рисою горизонтальних взаємин є максимальна відкритість інформації, якою обмінюються учасники і яка є необхідною для прийняття правильних рішень. Мережі горизонтальних зв'язків, що встановлюються в «малих групах», визначають демократичну інтенцію громадської активності, а люди, які взаємодіють у «павутинні» горизонтально налаштованій мережі, «здатні взаємовигідно співпрацювати» (Р. Патнер) і створювати соціальні структури справедливо організованою співпрацею [14, с. 436-437].

Висновки. Соціальний капітал — це особливий принцип, ключовий елемент громадянського суспільства який, безумовно оптимізує формування та існування правової держави. І хоча сьогодні деякі учені критикують, а інколи і не визнають його емпіричну цінність, беззаперечним залишається факт, що високий рівень соціального капіталу є рушійною силою здорового громадянського суспільства та утвердження правового закону в його межах. Концепція «світового капіталу» важлива для кожної країни світу, особливо, якщо розглядати її з позиції соціально-правового потенціалу облаштування громадянського суспільства в умовах глобальної інформатизації. Відтак, пошук філософського виміру та взаємозалежності соціального капіталу та правового закону буде тривати в міру парадигмального розвитку громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь [Електронний ресурс] / Ю. Савко // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. 2002. Вип. 4. 352 с. URL: <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Savko.htm> (дата звернення: 01.02.2014).
2. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и путь к просвещению. — М.: «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. — 730, [6] с.
3. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Ф. Фукуяма. — Львів: Кальварія, 2005. — 380 с.
4. Бартол К. Психология кримінального поведіння / К. Бартол. — СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. — 352 с.
5. Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму / П. Манан. — К.: Дух і літера, 2005. — 216 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія права і держави — Скакун О.Ф. [Електронний ресурс] URL:http://pidruchniki.ws/1200022743094/pravo/spivvidnoshennya_prava_zakonu. (дата звернення: 01.02.2014).
7. Правовой закон : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://slovari-online.ru/word/философский-словарь/правовой-закон.htm> (дата звернення: 01.02.2014).
8. Ильин И. Общее учение о праве и государстве / И. Ильин. — М.: АСТ, 2006. — 510 с.
9. Мадіссон В. Основи філософії приватного права : [Навчальний посібник / В. Мадіссон. — К.: Школа, 2004. — 144 с.
10. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : [Монографія] / Анатолій Карась. — Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 520 с.
11. Кунцман П. Філософія / П. Кунцман, Ф. Буркард, Ф. Відман. — К.: Знання-Прес, 2002. — 270 с.
12. Цимбалюк М.М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : [Монографія] / М.М. Цимбалюк. — К.: Атіка, 2008. — 288 с.
13. Дейвідсон Л. Філософські основи гуманістичної психології // Гуманістична психологія : Антологія: [Навчальний посібник] : в 3-х т. // Т.1.: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ століття / Упор. Р. Трач, Г. Балл. — К.: Пульсар, 2001. — С. 222—245.
14. Баландьє Ж. Політична антропологія / Ж. Баландьє. — К.: Альтерпрес, 2002. — 252 с.